УДК 347.66

Главач Ірина Ігорівна,
здобувач кафедри цивільного права
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ КРЕДИТОРА У СПАДКОВОМУ ПРАВОВІДНОШЕННІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Наукова стаття розкриває теоретико-правові та прикладні аспекти правового статусу кредитора у спадковому правовідношенні. Автор наводить ряд положень, що свідчать про неоднозначність правового регулювання реалізації прав кредитора як учасника спадкових правовідносин.

Досліджено проблематику визначення обсягу боргу спадкодавця, порядку та строків заявлення кредиторами своїх претензій до спадкоємців, а також форми такого повідомлення, черговості задоволення правонаступниками таких вимог та ряду інших.

Зроблено висновок щодо доцільності встановлення в ЦК України єдиного обмежувального строку для заявлення претензій кредиторами, початок перебігу якого слід відраховувати з моменту виникнення права вимоги за зобов'язаннями, наводиться авторська позиція щодо подолання колізій законодавчого врегулювання порядку задоволення спадкоємцями вимог спадкодавця.

Ключові слова: *зобов'язання, борг, кредитори, спадкоємці, спадкодавці, спадкове майно.*

Постановка проблеми. Правовий статус кредитора обумовлює його перманентне перебування у сфері матеріального комфорту інших осіб, серед яких не лише самі боржники чи їх поручителі, але й спадкоємці боргових зобов'язань. Так, перехід у складі спадкової маси пасивів спадкодавця, може суттєво утруднити і без того нелегку ситуацію, пов'язану із смертю близької людини.

Актуальність обраної теми зумовлена поверхневим регулюванням вітчизняним спадковим законодавством правового становища кредитора. Таку позицію законодавця важко назвати виправданою, адже обділення увагою даних учасників спадкових правовідносин не сприяє належній реалізації їх прав та обов'язків, що у свою чергу, впливає на можливість визначення реального обсягу успадкованого майна спадкоємцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам питання відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця присвячені праці таких вчених як: Г. Ф. Шершеневич, Ю. К. Толстой, З. В. Ромовська, Є. О. Харитонова, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Є. О. Рябоконь, В. В. Васильченко, Л. К. Буркацький, О. Є. Кухарєв, Ю. О. Заіка, Н. В. Чернигор та ін. Проте проблема на сьогодні себе не вичерпала особливо в плані практичних аспектів реалізації прав кредитора.

Постановка завдання. Метою дослідження є поетапне розкриття колізійних питань у процедурі вступу кредитора в спадкове правовідношення та задоволення ним своїх інтересів, а також вироблення шляхів виходу з проблемних ситуацій на практиці.

© Главач І.І., 2016

Виклад основного матеріалу дослідження. Що ж складає зміст поняття «борги спадкоємця»? Однозначної відповіді на це запитання Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) не містить, однак з огляду на положення ст.ст. 1231, 1282, йдеться про всі наявні на момент відкриття спадщини зобов'язання спадкодавця, які не припинилися внаслідок його смерті [9].

Обов'язок щодо сплатити неустойки (штрафу, пені) та компенсації моральної шкоди переходить до спадкодавця за умови, що: 1) судом було прийнято рішення з призначенням певної суми до виплати кредитору; 2) боржник (спадкодавець) не виконав такого рішення суду (ч. 2 ст. 1231 ЦК України). Продовження зазначеної позиції знаходимо в п. 32 Постанови Пленуму Верховного Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30.03.2012 р. № 5, відповідно до якого «…спадкоємці несуть зобов'язання погасити нараховані відсотки і неустойку тільки в тому випадку, якщо вони вчинені позичальникові за життя. Інші нараховані зобов'язання фактично не пов'язані з особою позичальника і не можуть присуджуватися до сплати спадкоємцями» [4].

При цьому, обсяг відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця може бути меншим, ніж відповідальність спадкодавця, якби останній виконав покладені на нього зобов'язання. По-перше, це випливає з загальновизнаного принципу спадкового права про обмеження спадкового пасиву вартістю спадкового активу (ст. 1282 ЦК України). Разом з тим норма ч. 4 ст. 1231 ЦК України уточнює це положення, обмежуючи відповідальність спадкоємців не вартістю усього активу спадщини, тобто прав, що перейшли до них, а вартістю успадкованого ними рухомого та нерухомого майна. По-друге, неспіврозмірність обов'язків спадкодавця і спадкоємців у бік зменшення зобов'язань останніх має місце у випадку зменшення судом за позовом спадкоємця розміру неустойки, відшкодування майнової та моральної шкоди, який є непомірно великим порівняно з вартістю рухомого та нерухомого майна, одержаного ними у спадщину (ч. 5 ст. 1231 ЦК України).

Якщо говорити про визначення загального обсягу боргу спадкодавця, який перейшов до спадкоємців у складі спадкового майна, то ЦК України не зобов'язує учасників спадкових правовідносин з'ясовувати наявність усіх боргів, які мав спадкоємець за життя, та всіх кредиторів, які мають право вимоги за такими боргами. Єдиним обов'язком правонаступника є повідомлення кредиторів спадкодавця про відкриття спадщини (ч. 1 ст. 1281 ЦК України), за умови, що правонаступник знає про наявність таких кредиторів.

За даних обставин варто врахувати, що на рівні законодавства встановлено різні строки для заявлення кредиторами своїх вимог в залежності від того, чи знали вони про відкриття спадщини. Так, за положеннями ст. 1281 ЦК України, кредитори вправі пред'явити претензії до спадкоємців протягом шести місяців з того часу, відколи вони дізналися про відкриття спадщини, незалежно від настання строку вимоги. Ті ж кредитори, які не знали і не могли знати про відкриття спадщини, можуть пред'явити свої претензії протягом одного року від настання строку вимоги. Водночас з метою стимулювання кредиторів до своєчасного пред'явлення вимог збережено правило про те, що недодержання кредиторами зазначених строків тягне за собою погашення належних їм прав вимоги.

Враховуючи вищенаведене, необґрунтованою видається відсутність в ЦК України вимог щодо форми повідомлення кредиторів про факт відкриття спадщини. Так, наприклад, у справі № 6-27745св09 суд апеляційної інстанції, скасував рішення місцевого суду про стягнення зі спадкоємців заборгованості спадкодавця за кредитним договором, у зв'язку із пропуском банківською установою строків визначених ст. 1281 ЦК України. У

своєму рішенні, суд посилався на те, що законодавець зобов'язує спадкоємців повідомити кредитора про відкриття спадщини, але не визначає форму (спосіб) такого повідомлення, а тому останнє може бути здійснено у будь-якій формі, в тому числі усній. При цьому, наявні у справі докази свідчать про інформування кредиторів за фактом смерті боржника та подальше їх небажання скористатися правом на заявлення своїх вимог в межах встановлених законодавством строків [6].

Слід зазначити, що така позиція випадає з контексту усталеної судової практики, де належно повідомленою вважається особа, яка проінформована листом з відміткою про вручення. Саме з наступного дня після його отримання, почнеться перебіг шестимісячного строку для пред'явлення претензій до спадкоємців. Також можливим є повідомлення кредитора про відкриття спадщини у нотаріальному порядку.

Деякі вчені зазначають, що приховування факту смерті спадкодавця від кредитора, може бути підставою продовження строку для пред'явлення кредиторами вимог до спадкоємців навіть до трьох років [5, с. 473]. Разом з тим, аналіз ст. 1281 ЦК України дає підстави для висновку, що строки пред'явлення кредиторами спадкодавця вимог до спадкоємців є обмежувальними (присічними), їх пропущення припиняє права кредиторів. Ці строки не призупиняються, не перериваються й не поновлюються [7]. Тобто, якщо нездійснення спадкоємцем встановленого обов'язку призведе до заподіяння шкоди майновим інтересам кредиторів, останні мають право вимагати лише відшкодування заподіяних їм збитків на підставі ст. 22 ЦК України.

Чіткого законодавчого визначення також потребує порядок реалізації права кредитора на заявлення своїх вимог до спадщини. Стаття 1281 ЦК України передбачає безпосереднє звернення до спадкодавця. Крім того, відповідно до п. 2.2. Порядку вчинення нотаріальних дій від 22.02.2012 № 296/5, дана претензія може бути заявлена через нотаріальну контору [2]. Однак, наприклад, у справі № 22-ц-24185/10 суд апеляційної інстанції вказав, що закон взагалі не містить вказівок на те, що кредитор спадкодавця свої вимоги повинен пред'явити лише через нотаріуса. Як зазначається в рішенні, таке твердження є вірним лише у випадку, коли кредиторові відомо про відкриття спадщини. У разі, коли останній не знав і не міг дізнатися про смерть боржника, його вимоги до спадкоємців можуть бути заявлені шляхом звернення до суду [7].

З даного приводу слід зазначити, що Основним Законом України гарантовано та забезпечено кожній людині і громадянину право на звернення до суду за захистом свого порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права, а стаття 55 Конституції України зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист; суд не має права відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом позасудовому порядку. Разом з тим, для задоволення позову, порушення права особи або спір щодо нього повинні існувати на момент звернення до суду.

У вищенаведеній справі № 22-ц-24185/10, кредитор звернувся до суду з вимогою про стягнення боргу спадкодавця за договором займу. Тобто, у даному разі позивачу слід довести дві обставини: 1) факт настання строку вимоги до боржника; 2) можливість задоволення таких вимог спадкоємцями.

Згідно із положеннями статей 530, 612, 625 ЦК України, якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк. Боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у термін, встановлений договором або законом.

Разом з тим, смерть боржника не є підставою для дострокового виконання його зобов'язань спадкоємцями. Дана обставина зумовлена тим, що при спадковому правонаступництві відбувається зміна суб'єктного складу, зміст відповідного правовідношення залишається незмінним.

Тобто в межах ст. 1281 ЦК України, кредитору надається право на заявлення своїх претензій до спадкодавців незалежно від настання строку вимоги, однак говорити про факт порушення прав кредитора за даними зобов'язаннями чи наявності спору щодо них, можливо лише з часу їх невиконання у визначені договором або законом строки.

Коли ж спадкоємці можуть платити за боргами померлого? Серед науковців дане питання викликає найбільше дискусій.

Так, Г. Ф. Шершеневич, вважає, що особа, яка має право спадкування з часу відкриття спадщини, не може ще вважатися суб'єктом тих відносин, у яких перебував спадкодавець. Така особа ще не має ні права власності, ні права вимоги, ані заставного права і жодного іншого з тих, які належали спадкодавцю [11, с. 511]. На думку В. В. Васильченка, прийняття спадщини є актом виключного значення, оскільки саме в момент її прийняття наступає спадкове правонаступництво, яке має зворотну силу стосовно часу відкриття спадщини. Саме цим актом завершується формування юридичного складу спадкового правонаступництва, яке призводить до виникнення у спадкоємця права на спадщину [1, с. 78]. В продовження даної позиції, Н. В. Чернигор зазначає, що єдиною умовою відповідальності спадкоємців за боргами спадкодавця є факт прийняття спадщини. Однак, зобов'язання платити за боргами, виникає у них вже після спливу строку, встановленого ч. 2 ст. 1281 ЦК України [10, ст. 34].

Останніми роками, питання моменту виникнення права на спадщину активно обговорювалось на рівні вищих судових інстанцій. У даному контексті, підтримуємо позицію, висловлену Верховним Судом України у справі № 6-164цс12 від 23.01.2013 року. У своїй постанові суд зазначив, що у спадкоємця, який у встановленому законом порядку прийняв спадщину, права володіння та користування спадковим майном виникають з часу відкриття спадщини. Такий спадкоємець може захищати свої порушені права володіння та користування спадковим майном відповідно до глави 29 ЦК України. Якщо у складі спадщини, яку прийняв спадкоємець, є нерухоме майно, право розпорядження нерухомим майном виникає в нього з моменту державної реєстрації цього майна (ч. 2 ст. 1299 ЦК України) [3].

Таким чином, в момент прийняття спадщини відбувається заміна спадкодавців на спадкоємців у їх боргових зобов'язаннях. Однак, з огляду на ч. 2 ст. 1282 ЦК України, реальна можливість платити за ними, виникає після спливу шестимісячного строку з дня відкриття спадщини. Так, даною нормою встановлено, що спадкоємці зобов'язані задовольнити вимоги кредитора повністю, але в межах вартості майна, одержаного у спадщину. Кожен із спадкоємців зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора особисто, у розмірі, який відповідає його частці у спадщині. Тому цілком логічним є висновок Н. В. Чернигор про те, що дійсну вартість успадкованого спадкоємцем майна може бути визначено лише після спливу строків для прийняття спадщини.

Також варто звернути увагу на те, що не може бути підставою для відмови у відкритті провадження, відсутність у спадкоємця свідоцтва про право на спадщину. Як зазначається в п. 27 Постанови Пленуму ВСУ від 30.05.2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», отримання спадкоємцем, який прийняв спадщину, свідоцтва про право на спадщину відповідно до ст. 1296 ЦК України є правом, а не обов'язком спадкоємця. Щодо отриманого у спадщину нерухомого майна, законодавець вже ж зобов'язує спадкоємців звернутися до нотаріуса за отриманням відповідного

свідоцтва. Однак, нормами ст. 1297 ЦК України не визначено правових наслідків невиконання цього обов'язку у виді втрати права на спадщину. У даному разі, кредитор має право звернутися до спадкоємця з вимогою про погашення заборгованості, розмір якої може бути визначений за правилами ст. 625 ЦК України.

Порядок погашення зазначених обов'язків спадкодавця перед кредиторами залежить від того, чи перейшла спадщина до одного із спадкоємців або до декількох із них, а також від розміру їхніх спадкових часток. Якщо спадкоємець один – він несе відповідальність за зобов'язаннями спадкодавця в межах дійсної вартості рухомого та нерухомого майна, що перейшло до нього. За наявності кількох спадкоємців кожен з них відповідає за борги спадкодавця пропорційно до одержаної ними частки у спадковому майні. Якщо до спадкоємців перейшли не ідеальні (у дробах) частки у спадщині, а реальні – чітко визначене у заповідальному розпорядженні майно, потрібна пропорція вираховується шляхом встановлення того співвідношення, у якому вартість цієї речі знаходиться із вартістю спадкової маси.

Таким чином, відповідальність спадкоємців за борги спадкодавця носить частковий характер і обмежується вартістю майна, успадкованого цією особою. Проте у виключних випадках, наприклад, при неподільності предмета зобов'язання, відповідальність спадкоємців буде солідарною (ст. 543 ЦК) і кредитор матиме змогу вимагати виконання вимоги як від усіх спадкоємців разом, так і від кожного з них окремо, причому як повністю, так і в частині боргу. Спадкоємець, який виконав спільне зобов'язання, має право пред'явити зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти боржників у рівній частці (ст. 546 ЦК).

Як вказує Є. І. Фурса, борги спадкодавця в загальному порядку не можуть рахуватися із часток, визначених для кожного спадкоємця, а, навпаки, частки спадкоємців мають визначатися після відрахування боргів спадкодавця. Крім того, автор пропонує в нотаріальному порядку передбачити можливість видачі свідоцтва про право власності на майно боржника, що переходить до кредиторів у випадку його смерті [8, с. 122].

Позитивною стороною запропонованих новацій є можливість суттєво спростити процедуру реалізації кредиторами своїх прав. Однак, їх втілення суперечитиме концепції універсального правонаступництва, оскільки кредитори, за обсягом прав та обов'язків, не можуть замінити спадкодавців у правовідношенні.

Загалом, «наріжним каменем» як діючого, так й альтернативного порядку задоволення вимог кредиторів, є відсутність механізму визначення загальної кількості кредиторів спадкодавця. Формулювання, які застосував законодавець в ст. 1281 ЦК України – «…якщо їм відомо про його борги», «..коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини..», «…не знав і не міг знати про відкриття спадщини…», – не лише вказують на недосконалу нормотворчу техніку, але й породжують на практиці безліч колізій. Наприклад, у ситуації, коли кредиторів у спадкодавця декілька, а строки вимоги по кожному із зобов'язань значно розтягнуті в часі, спадкоємці боржника можуть або погрузнути в судових тяганинах з кредиторам на предмет дотримання останніми строків вступу у спадкове правовідношення (за чинного порядку) або не отримувати своєї частки роками (за альтернативного порядку). При цьому, існує велика ймовірність того, що вимоги не всіх кредиторів будуть задоволені.

Висновки. Регулюючи правовий статус кредиторів спадкоємця, законодавець, по суті, обмежився лише двома нормами ЦК України, які створюють каркас відповідних правовідносин без наповнення їх змістом. Зокрема, очевидними є прогалини в питаннях визначення обсягу боргу спадкодавця, порядку та строків зявлення кредиторами своїх

претензій до спадкоємців, а також форми такого повідомлення, черговості задоволення правонаступниками таких вимог та ряду інших.

Усунення проблематики слід розпочати із встановлення в ЦК України єдиного обмежувального строку для заявлення претензій кредиторами, початок перебігу якого слід відраховувати з моменту виникнення права вимоги за зобов'язаннями.

Список використаних джерел

1. Васильченко В. В. Юридичні факти в динаміці спадкового правонаступництва [Текст] / В. В. Васильченко // Вісник Запорізького державного університету. – 2003. – № 1. – С. 74-78.
2. Порядок вчинення нотаріальних дій затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12
3. Постанова Верховного суду України від 23.01.2013 року, справа № 6-164цс12 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/9837ac0daa267224c2257b030043444d?OpenDocument.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30.03.2012 р. №5 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12
5. Спадкове право. Нотаріат. Адвокатура. Суд : наук.-прак. посіб. / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко, С. Я. Рябовська, О. О. Карма та ін.]; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2007. – 1216 с.
6. Ухвала ВСУ від 21.04.2010, справа № 6-27745св09 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/C002235.htm.
7. Ухвала ВСУ від 23. 03.2011, справа № 22-ц-24185/10 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14565479.
8. Фурса Є. І. Спадкові правовідносини у нотаріальній та судовій практиці : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є. І. Фурса. – Київ : Б.в., 2004 . – 218 с.
9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р.– № 40, Ст. 356.
10. Черногор Н. В. Відповідальність спадкоємців за борги спадкодавця : проблема потребує законодавчого вирішення [Текст] / Н. В. Черногор // Часопис цивілістики. – 2013. – Випуск 15. – С. 31-35.
11. Шершеневич Г. В. Курс гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – Тула : Автограф, 2001. – 719 с.

Главач И. И. Реализация прав кредитора в наследственном правоотношении сквозь призму законодательного регулирования

Научная статья раскрывает теоретико-правовые и прикладные аспекты правового статуса кредитора в наследственном правоотношении. Автор приводит ряд положений, свидетельствуют о неоднозначности правового регулирования реализации прав кредитора как участника наследственных правоотношений.

Исследованы проблематику определения объема долга наследодателя, порядка и сроков заявления кредиторами своих претензий к наследникам, а также формы уведомления, очередности удовлетворения правопреемниками таких требований и ряда других.

Сделан вывод о целесообразности установления в ГК Украины единого ограничительного срока для предъявления претензий кредиторами, начало течения которого следует отсчитывать с момента возникновения права требования по обязательствам, приводится авторская позиция по преодолению коллизий законодательного урегулирования порядка удовлетворения наследниками требований наследодателя.

Ключевые слова: *обязательство, долг, кредиторы, наследники, наследодатели, наследственное имущество.*

Hlavach I. I. Realizing of the Creditor's Rights in the Inheritance Legal Relations through the Prism of Legal Regulation

The scientific article provides insight into the pure legal theory and practical aspects of the legal status which the creditor acquires within the inheritance legal relations.The author offers a number of provisions which prove the ambiguity of legal regulation as to the creditor's right realizing if the creditor is a party to the inheritance legal relations.

The author has also examined the problem of the testator's debt assessment, procedure and terms of the creditors' claims to the successors, as well as a form of such claim, priority in which the successors have to satisfy such claims and some others. The author has concluded that it is expedient to establish the unified deadline for the creditors' claims in the Civil Code of Ukraine.

The deadline should begin from the date of occurrence of the claim to perform obligations. The author give the own point of view as to the overcoming the conflict of legislative regulation regarding the procedure of satisfaction of the testator's claims by successors.

Key words: *obligations, debt, creditors, successors, testators, inherited property.*

Надійшла до редакції 9 листопада 2016 р.